

ДНК
Андрій Анатолійович Кокотюха

Ірена Ігорівна Карпа

Фоззі

Володимир Рафеєнко

Сергій Вікторович Жадан

Юрій Павлович Винничук

Макс Кідрук

У недалекому майбутньому український студент Андрій Чумак погодився взяти участь у науковому експерименті й за допомогою розшифровки коду ДНК візуалізувати «пам'ять поколінь» – відчувати й особисто пережити найяскравіші моменти з життя сімох своїх предків. Найстрашніше, що він боявся побачити, – як дідусь зраджує бабцю. Та його нові спогади склалися в приголомшливу, жорстоку у своїй правдивості історію країни: правда народовців кінця ХІХ століття, правда паризьких емігрантів, правда селян з ядерного полігону Харківщини, правда переселенців з охопленого війною Донбасу – усе це в ДНК Чумакив!

Сергій Жадан, Юрій Винничук, Ірена Карпа, Фоззі, Андрій Кокотюха,
Володимир Рафеєнко, Макс Кідрук

ДНК

Обережно! Ненормативна лексика!

Intro

6 травня 2057 року, 10:00

Університет Гуанчжоу, Китай

Брифінг керівника проекту «Z» професора Чень

Шановні колеги та представники преси. Сьогодні я маю честь показати вам першу частину презентації нашого проекту «Z», над яким моя група працювала понад двадцять років. Повірте, це довго й це було справді важко.

Як ви знаєте, у 2021 році, під тиском США і Європи, Китай вирішив більше не проводити експериментів із людським ДНК. Окей, наші попередники були змушені сказати світові: «Окей». Ви всі прекрасно пам'ятаєте, як наші індійські колеги триумфально презентували першу клоновану людину – Доллі. Весь світ спостерігав за першими кроками штучної людини, тоді як ми були змушені проводити свої експерименти, не порушуючи чинне законодавство нашої великої країни.

Але ми працювали в другому напрямку й тепер готові показати результати цієї роботи, яку особисто я вважаю найважливішою в Сонячній системі.

«Оплески».

Дякую. Ви знаєте, я вирішив, що ми розіб'ємо нашу презентацію на дві частини, і сьогодні на вас чекає перша, у якій я намагатимусь обійтися без важкої, суто наукової інформації. Уже за тиждень на вас чекає повноцінна прес-конференція, на якій ми відповімо на всі питання, що неодмінно з'являться, а я назву всіх причетних до проекту «Z», і відтоді їхні імена назавжди лишаться в історії цієї цивілізації.

«Тривалі оплески».

Дякую ще раз. Отже, ми починаємо... Заплющте очі. Усі-усі, я бачу хитрунів, які прагнуть першими побачити це диво. Заплющте очі й уявіть, що ви стоїте на даху головного корпусу нашого університету. На самому краєчку. Ага, лячно. І я вас розумію. Більше того, вас зрозуміє кожна присутня на Землі людина. Ми побоюємося висоти, бо пам'ятаємо, як падали наші пращури. Вони ламали ноги, руки й хребти. Вони пробивали свої нерозумні голови, лишаючи нам ці спогади, які містить людське ДНК.

Так, нам давно не можна робити нових людей, але хто забороняв нам вивчати старих? Ніхто. За останні двадцять років учасники проекту «Z» просунулися вглиб віків – і це не порожні слова. Ні. Ми нарешті навчилися зчитувати людську пам'ять із ДНК, фіксуючи шоківі спогади, які намагалися нам передати наші пращури. Більше того, ми тепер знаємо про них усе.

Рік тому ми впритул наблизилися до фіналу проекту. О, як же ми хотіли тоді зібрати всіх присутніх й поділитися з шановним товариством цією величезною радістю! Але ми пам'ятали про можливі юридичні наслідки цієї презентації, тому мої колеги-юристи тоді почали готувати документи, які б дозволили нам спокійно презентувати проект «Z» в усій, так би мовити, красі. Паралельно ми шукали людину, якій би довелося першою пригадати своїх пращурів.

І ми обрали одного з іноземних студентів, так порадили наші юристи. Через тиждень ця людина сидітиме разом з усіма учасниками проекту. Я просто скажу, що це хлопець з України, який вивчає в нашому університеті економіку. Його звати Андрій Чумак, йому 20 років. За іронією долі, його прізвище в українській мові означає «купець-мандрівник», і я вважаю, що це символічно, адже він став першим в історії нашої цивілізації мандрівником у часі. Забігаючи наперед, скажу, що доля зіграла з його родиною злий жарт, який полягає в дивному переплетенні родинної історії, у несподіваних і не завжди приемних сюрпризах, які ховають у собі наші гени. Минуле не завжди є очевидним, і ми можемо лише здогадуватися, які таємниці містять родинні історії кожного з тут присутніх, скільки кістяків ховається в наших шафах. Навіть більше – які таємниці може

містити минуле кожного з народів. Історію, звісно, можна переписувати безліч разів. Проте дуже важливо мати можливість прочитати її так, як вона писалася від початку. Ми обрали українця ще й тому, що представникам цього народу за останні півтора століття довелося багато чого побачити й пережити. Але вміти побачити, вміти пережити ще не значить вміти все згадати й розповісти. Історія кожної людини, так само як і історія народів, не багато значить, якщо її замовчувати. Зважившись на цей проект, ми розраховували, звісно, зустрітися з різними історіями, але керувалися передусім розумінням того, що кожна з них має право бути почутою і цим правом не варто нехтувати. Саме тому керівництво проекту «Z» вирішило зняти з ДНК українця Андрія Чумака сім шарів пращурів, і не треба закінчувати університет, щоб зрозуміти: ми отримали 128 історій. Це не просто його приватні історії, це ще й історії його народу. Але це також і частина нашої спільної історії.

«Оплески».

Андрій Чумак підписав усі, я наголошую, усі дозвільні документи й погодився стати учасником експерименту за символічні гроші. Можливо, для нього вони й не дуже символічні, але це краще в нього питати й матимете таку можливість, повторюю, рівно за тиждень у цій почесній залі.

Отже, для Китаю число сім означає мудрість та єдність, і ми хотіли в такий спосіб наголосити на тому, що завдяки проекту «Z» ми всі станемо мудрішими, дізнавшись про те, як жили ті, хто був перед нами. І, додаю, після цього світ уже ніколи не буде таким, яким він був сьогодні вранці.

Я запросив свого друга, професора Лю з університету Фудань, підібрати сім цікавих письменників українського походження, щоб вони опрацювали ці історії, обравши на свій розсуд по одній із кожного покоління. Мені здається, Україна нам буде винна багато кукурудзи й води за це, адже ми зекономили їй чималі гроші на дослідження історії.

«Сміх у залі».

Добре, досить чекати, я запрошую літераторів, які відкриють вам сім історій, що змінять цей світ. І мені особисто дуже хотілося, щоб на краще.

«Тривалі оплески».

Сергій Жадан

Історія перша

Марко

1886-1915

Я народився 23 квітня (6 травня за старим стилем) 1886 року в слободі Деркачі Харківського повіту в родині православного священика. Родина була багатодітною. Я був сьомою дитиною, до того ж не надто бажаною. З чотирьох хлопчиків і двох дівчаток, моїх братів і сестер, вижило лише четверо – доньки і двоє синів. Для мами це було причиною страждань усього подальшого життя, тож довгий час про ще одну вагітність мова не заходила. Та природа взяла своє, і я таки з'явився на світ, маючи дорослих братів і сестер. Я й ставився до них, як до дорослих, з ким доводиться перебувати в складних родинних стосунках. Утім, і з батьками в мене складалося не кращим чином. Мамина надмірна опіка, пов'язана з її відчуттям провини перед померлими дітьми, та батьківський деспотизм отруювали родинну атмосферу, роблячи моє перебування вдома максимально некомфортним. Найбільше я любив книги. Оскільки книг було мало – я не любив нікого, проводячи своє дитинство серед мальовничих і теплих українських краєвидів.

Тато мій напозір був людиною прогресивних суспільних поглядів, що, однак, поєднувалися у ньому з надто складним характером, аби можна було розраховувати бодай на якийсь кар'єрний поступ. Утім, посада сільського священика з її відносною автономністю прийнятих рішень і віддаленістю від політичного життя мала й свої переваги: батько доволі природно почував себе в ролі душпастира, організовуючи повсякденне життя парафії за власними переконаннями та моральними настановами – миряни його церкви мали узгоджувати свій життєвий шлях не лише з церковними приписами, але й із іноді надто суб'єктивними поглядами на християнство свого панотця. Себто мого тата.

Власне, у слободі було дві православні церкви – краща й гірша. Мій тато служив, ясна річ, у гіршій. Думаю, він сам усе розумів, хоча ніколи нічого й не визнавав. Церква стояла на відлюдді, навіть на свята тут було напівпорожньо. Мені вона завжди нагадувала замінований залізничний вокзал: за розкладом пасажири мали б уже бути на місці, проте в силу певних обставин вважали за краще пересидіти на сусідній станції. Громада нагадувала радше секту, з жорстким етичним декалогом і наскрізною ієрархічністю. «Офіційною», головною церквою вважалася якраз та, інша. Відповідно, парафіян, які відвідували служби мого тата, у слободі недолюбливали, що давало їм чудову нагоду відповідати всім взаємністю. Тато в такому протистоянні й перебуванні на маргінесі суспільного життя вбачав, як не дивно, позитив – зі своєю природною схильністю до аскези він вважав подібний стан речей більш природним для християнської громади. Проте аскетичність симпатично виглядає під час недільних богослужінь, та рідко сприяє родинній гармонії. У стосунках із рідними тато був надміру авторитарним, виявляючи щоразу більшу нетерпимість до дружини та дітей. Зрештою, благість служіння суспільним ідеалам зазвичай і завершується родинними прокляттями й викреслюванням твого імені з батьківського заповіту. Поступово тато розсварився зі старшими синами. Обидва мусили піти батьківськими стопами й отримувати знання в духовних закладах. Нічим добрим це, зрештою, не закінчилося – один мій брат після складних і заплутаних стосунків із церквою несподівано зайнявся музикою, влаштувавшись до єврейського оркестру десь на півдні, в Одесі. Натомість другий мій брат опинився в монастирі, але не затримався там надовго, повернувшись до мирського життя. Записався на курси бухгалтерів, а після їх закінчення влаштувався на службу в конторі при заводі землеробних машин товариства «Гельферіх-Саде». Підріши, я так само мав не надто великий вибір. Скрутні фінансові умови передбачали єдиний вибір – духовне училище, навчання в якому для дітей священиків було безкоштовним. Зайве говорити, що в єдиного Бога-Отця я не вірив, як і у воскресіння мертвих.

Роки навчання, цілком очікувано, виявилися втраченими й сповненими жорсткого адміністративного тиску та церковного консерватизму. Хоча на початку затхла атмосфера духовного закладу не надто давалася взнаки: читати й писати завдяки сестричкам я навчився ще вдома, тож навчання в училищі не викликало в мене труднощів. Проте вже вивчення катехізису, не кажучи про священну історію й церковний статут, що з'явилися дещо перегадом, робили мій релігійний скепсис усе більш аргументованим. Винятком були хіба що співи. Хоровий спів викликав у мене настільки глибокий захват і непідробну насолоду, що навіть постійне зазубрювання біблійних максим не видавалося мені настільки жахливим та безнадійним. Характерно, що бодай найменшого музикального слуху я не мав, але сам процес виспівування видавався мені настільки довершеним, що я навчився імітувати наявність музикальних здібностей. Зрештою, у хоровому співі головне не слух. Куди важливіше відчуття ритму.

Усе змінювалося влітку, із завершенням занять і початком вакацій. Млосні сонячні полудні й тремкі свіжі надвечір'я відволікали від не надто цікавої церковної науки. Куди бажанішою була лектура з батьківської бібліотеки. Мій тато, як я зазначав, мав доволі ліберальні й прогресивні погляди на перспективи подальшого соціального та національного устроїв, стоячи на позиціях відвертого українофільства, розбавленого, утім, такою сугестивною мірою етнографії й народництва, що за нею важко було розгледіти щось революційне чи, не дай Боже, суспільно небезпечне. Натомість у юного розуму, відкритого до всього нового й свіжого, навіть цілком сентиментальні й фантастичні оповіді з козацької старовини чи перипетії малоросійської історії викликали ширий душевний відгук, заворожуючи й наснажуючи. Так чи інакше, питання українства має постати в кожної людини, яка змалку читає «Кобзаря». Навіть якщо їй рішуче не подобається дієслівне римування.

Уже пізніше, навчаючись у духовній семінарії, й усвідомлюючи з жахом неминучість і неунікненність подальшого перебування в сфері церковного життя, я почав перейматися питанням про реальну вагу українства як політичної концепції, його означеність і присутність у реальному житті. Українство бачилося мені чимось на кшталт старозаповітних історій – вони давали багато поживи моїй підлітковій фантазії та натхненню, проте не мали найменшого стосунку до реальності. Батьківське сентиментальне українофільство відштовхувало своєю книжністю, відірваністю від справжнього стану справ. Татові друзі, інтелігенти-народовці, що збиралися час від часу в нашому домі, своїми розмовами нагадували вчених, які досліджували мертві мови – просто так, заради тріумфу науки, без жодної надії повернути це мертве сплетіння слів і літер до життя. Мене пригнічувала відсутність у їхній любові живого первня, дратувала мертвотність того, до чого вони виявляли стільки ніжності. Що я міг протиставити натомість? Свої шістнадцять років, свою недовіру, свою лютю. Моеї люті ставало на цілий світ. Світ про це не здогадувався.

Як можна бути залюбленим у те, чого не існує? – думав я. Як можна бути патріотом країни, якої немає на мапі? Як можна говорити мовою, яку давно заборонили? Як можна цікавитися старовиною, яка закінчилася так фатально? Тато подібні розмови не підтримував, сестри мої були добрими, але недалекогими, учителі мої говорили поміж собою переважно цитатами з Біблії.

Виходом поза межі цього середовища для мене став театр. Заснований свого часу харківським студентом Хоткевичем, він існував у слободі, об'єднуючи надзвичайно строкату й непересічну публіку. Я потрапив туди напередодні свого вступу в семінарію. Тата цей мій крок здивував, проте він спробував виявити широту поглядів. Що в нього, зрештою, вийшло не надто добре. Закінчилося все тим, що я на якийсь час змушений був переїхати на помешкання до свого брата. Але за якийсь час повернувся – засобів до існування я не мав, сидіти на утриманні брата не випадало. Довелося

просити вибачення в батьків. Тато сказав, що вибачив. Хоча насправді не вибачив. І я теж не вибачив.

У театрі я зазвичай грав негативних персонажів другого плану. Зрештою, у мене склалося враження, що театр вигадали виключно для демонстрації акторами своїх внутрішніх і фізичних вад. Мені це навіть подобалося. Грали ми переважно п'єси, написані самим Хоткевичем, та традиційні малоросійські сюжети. Публіка була місцева, себто невимоглива. Від акторів вимагалось передусім не надто входити в сценічний образ і потрапляти в ноти. Зрештою, театр навчив мене тій простій речі, що ніколи не слід переоцінювати глядача, оскільки глядач зазвичай не розраховує отримати від тебе чогось надзвичайного і хоче, аби ти відповідав йому тим самим. Наші вистави традиційно користувалися популярністю, ми не скаржилися на брак уваги з боку публіки. Ясна річ, свій інтерес до сцени ніхто з нас не розглядав серйозно – участь у виставах для більшості з нас була певною екзотикою, про фахове заняття театром ніколи не йшлося.

Але в моєму житті участь у театральному гуртку зіграла доволі важливу й визначальну роль. Саме на репетиціях чергової постановки я близько зійшовся з братами Духовними – Іваном та Павлом. Прізвище це, як виявилось перегодом, було прибраним. Справжнього їхнього прізвища я так і не дізнався. Цілком можливо, що не були вони й братами. Навчалися в Харківському технологічному інституті, звідки їх відрахували через політичну неблагонадійність. Політики в повітрі було більш ніж достатньо. Характерно, що я з нею вперше зіткнувся на репетиціях малоросійських водевілів.

Брати виявилися соціалістами, мали безпосередній стосунок до «Бунду» – Єврейського робітничого союзу. Крім того, тісно контактували з щойно утвореною партією українських націоналістів – УНП. Театр, наскільки я зрозумів, їх не цікавив. Їх цікавили бомби. Старший Духовний, Іван, був кремезний і русявий. Він постійно нагадував, що є головним, хоч молодший Павло – високий і огрядний – у всьому йому опонував. Іноді мені здавалося, що вони належать до різних політичних партій. Духовні познайомили мене з цілком іншим типом політичного українця – позбавленого надмірних сентиментів і романтизму й орієнтованого на рішучу революційну діяльність. Уже під час однієї з перших наших розмов брати дали ознайомитися мені з декалогом українських самостійників, написаним адвокатом Міхновським. Загалом, документ справив неабияке враження. Першим пунктом стояло: «Одна, єдина, неподільна, від Карпат аж до Кавказу самостійна, вільна, демократична Україна – республіка робочих людей».

– Республіка – це добре, – поділився я з братами.

– Головне – не це, – заперечили вони. – Головне – від Карпат до Кавказу.

– Ніколи не був на Кавказі, – відповів я.

З-поміж інших настанов і приписів, мене збентежив останній, десятий. «Не бери собі дружини з чужинців, бо твої діти будуть тобі ворогами, не приятелюй з ворогами нашого народу, бо ти додаєш їм сили й відваги...» – писалося там. Я раптом подумав – чи справді діти можуть стати тобі ворогами? І чи справді доречно брати дружину з чужинців? І якщо так – то де саме її брати? Де знайти чужинців, з-поміж яких можна було би взяти дружину?

Утім, від роздумів мене відволікли брати.

– Республіка робочих людей, – сказали вони серйозно, – не робиться театром і мелодекламаціями. Слабкість породжує слабкість. Республіка може постати щойно з вогню та боротьби. Ми маємо подати приклад. Ми маємо

стати тими, хто розбудить усіх інших. Ми повинні дати сигнал – і республіка постане.

– Ну добре, – боявся я заперечити, – але важко боротися за те, чого не існує в природі. Як боротися за Україну, якої немає? – розпачливо розводив я руками, показуючи на довколишні театральні декорації, старанно мальовані аквареллю.

– Вона існує, – сказав мені Павло. – Отут, – приклав він руку мені до грудей. – Де б'ється твоє серце. – І швидко прибрав руку.

Я слідом так само приклав руку собі до грудей, дослухаючись до власного серцебиття. Але серце моє не билось.

Відучившись рік у духовній семінарії, я заявив батькам, що кидаю навчання. Здійнявся крик, дійшло до бійки. Тато вимагав, щоб я негайно забрався геть, мама благала мене просити в тата пробачення. Доки я вагався, тато вигріб із письмового столу мої папери та записи й почав люто їх шматувати. Я підійшов і завалив йому просто в голову. Доки він приходив до тями, я почав збирати книги, дбайливо перемотуючи їх мотузкою. Ставши на ноги, тато кинувся згрібати мої речі й виносити їх на вулицю. «Ось і добре, – подумав я, – бодай тут допоможе». Та склавши речі на купу, тато несподівано все це підпалив. Я лишився в тому, в чому стояв. Вийшов надвір. Пройшов повз веселий вогонь, відчув, як тепло дихають полум'ям мої сорочки, опинився на вулиці.

Літо я провів у брата. Одяг він мені позичив, харчувався я абияк. У серпні подав документи в юнкерське училище. Восени почалося нове життя.

Що дає армійська служба? Незабутні емоції й відсутність часу, аби на них скаргитися. Мені від початку служба видавалася чудовою нагодою розвивати в собі ті інтереси, які духовною освітою традиційно притлумлюються, а саме – милітаризм і соціальну рівноправність. В училищі я відразу знайшов однодумців. Ми, майбутні офіцери, ставилися до обраного шляху з любов'ю й гордістю. Військова кар'єра обіцяла безліч пригод і несподіванок. Головне, що фінал так чи інакше мав бути втішний: спокійна безтурботна старість або героїчна смерть за Бога, царя й Вітчизну. З цим були проблеми – у Бога я не вірив, у царя так само, а Батьківщина моя, як я вже згадував, існувала в моїх грудях – там, де рибальськими вітрилами роздувалися легені й потужно билось гаряче юнкерське серце. Проблеми були й з батьками. І якщо з татом усе більш-менш владналося: він не розмовляв зі мною, я не розмовляв із ним, у нас не було найменшого шансу псувати одне одному життя, то з мамою все було куди складніше – щотижня я отримував від неї пекучі гіркі листи, у яких вона, мало стримуючись, дорікала мені безсердечністю та переступом синівських обов'язків. Душевної рівноваги її листи мені не додавали, проте й поступатися в чомусь я не бажав, тож кожен її лист викликав у мене дивну суміш скорботи й спротиву. На листи її я, звісно, не відповідав. Високими берегами Дінця тяглися густі дими з селянських городів, осінь підступала з півдня, додаючи до прибережної зелені золотистих відтінків.

Попри позірну строгість і щоденний вишкіл, юнкерське середовище було доволі вільним у своїх поглядах і зацікавленнях. Казарма, як вона уявляється зазвичай цивільним громадянам, мала не так багато спільного з нашим щоденним побутом. Можливо, цьому сприяло те, що навчалися тут молоді люди з усіх малоросійських губерній, приносячи з собою своє бачення й розуміння українства. Серед юнкерів старших років навчання існував так званий «український» гурток, до якого долучилися й ми – молодші за віком, проте близькі за поглядами. До певного часу керівництво, попри офіційну політику, дивилося на наші зацікавлення крізь пальці. Уже пізніше, кілька років по тому, організований юнкером

Болбочаном подібний «український гурток» був заборонений начальником училища, а сам Болбочан отримав усну догану, що, однак, не завадило йому стати хоробрим офіцером і отримати орден у роки Великої війни.

На перший погляд, юнкерські будні мало чим різнилися від навчання у світському закладі: той таки безкінечний Закон Божий, та таки російська мова, математика, географія, історія, ще гігієна – спеціальний предмет, який ми не любили, і німецька – як мова потенційного ворога. Але були також тактика й топографія, фортифікація та інші суто військові предмети, які мали б нас навчити дивитися на світ як на потенційний театр бойових дій. У всьому цьому справді було достатньо театральності, хоч і бракувало військових дій, що всіх, зрештою, влаштовувало.

Дні перетікали легко й непомітно. Можливо, з огляду на наш юний вік і постійні фізичні навантаження, а можливо, заняття справою, яка не викликає в тебе спротиву, робить сам процес приємним і швидкоплинним. Та ані ранне пробудження під юнкерську сурму, ані щоденне начищування взуття, ані заняття гімнастикою на плацу не могли зіпсувати загального піднесення й відчуття захвату від того, що життя цілком належить нам і лише від нас залежить, яким воно буде надалі. Після сніданку починалися лекції, потім перекус, за ними вишкіл, знову на плацу, під високим, сповненим світла й тіней чугуївським небом. По обіді був вільний час, юнкери відпочивали чи робили домашні завдання, хтось відписував на листи, хтось ішов до читальні, де можна було отримати свіжі видання офіційної преси, на зразок «Нивы» чи «Нового времени». Від товаришів-«українців» можна було дістати й дещо іншу лектуру, напівпідпільну, а чи й відверто заборонену: видані в Галичині брошури соціалістів, українську поезію, привезені з Петербурга перші й нещадно цензуровані видання німецького філософа Ніцше.

Об одинадцятій був відбій. У неділю юнкерів водили до церкви. Старші офіцери під час служби підспівували. Я подумки повторював за хором. Коли друзі, підсміюючись, питали, чому не співаю, говорив, що не знаю слів. По обіді можна було залізницею виїхати до Харкова. Більшість так і робили. Ті, хто лишався, прогулювалися на плацу з місцевими гімназистками. У мене подібних знайомств не було, тож я лишався в кімнаті й читав цензурованого Ніцше. Уночі всім снилися гімназистки.

Улітку 1904 року, коли на час вакацій я знову змушений був переїхати на помешкання до свого брата-бухгалтера, одного вечора відбулася важлива розмова з тими ж таки братами Духовними. Вони прийшли вже смерком, пізнього липневого вечора, що непомітно втягувався в коротку літню ніч. Говорили збуджено, перебиваючи одне одного й повторюючись. Говорили про необхідність рішучих дій і неunikненність системного терору. Згадали про нову таємну організацію, що називалась «Оборона України», тут таки видали ім'я очільника – Чеховський. Запитали, чи з ними я до кінця.

– Звісно, – відповів я схвильовано. – Звісно, з вами. Звісно, до кінця.

Зайшла мова про бомби.

– Терор має змусити їх змінити свою позицію, – говорили Духовні, киваючи в темряву, на високі й теплі харківські пагорби. – Вони мають до нас прислухатись.

– Але хто буде жертвою? – не міг утямити я. Брати презирнулися, зважилися і знову заговорили. Сказали, що, на думку проводу, підривати живих людей наразі немає реальної потреби.

– Тоді яких? – не зрозумів я.

- Що яких? - перепитали Духовні.

- Підірвати яких людей наразі є реальна потреба? - запитав я.

- Провід має на увазі символічні об'єкти, - неохоче пояснили брати. - Пам'ятники.

Одне слово, провід новоствореної боївки вирішив почати боротьбу зі знищення знакових символів російського монархізму. Але, оскільки в провінційному Харкові пам'ятників імператорам споруджено не було, вирішено підірвати пам'ятник поету Пушкіну, встановлений у Театральному саду. Російський поет виглядав у цьому випадку ідеальною фігурою, надто з огляду на те, що дослівно днями в центрі міста офіційною владою демонтовано було пам'ятник Шевченку. Лише тут усе склалося в моїй голові - справді, вони ж усе це спланували як відповідь на жест із Шевченком. Усе правильно, усе справедливо - помста має бути точною, гнів має бути вивіреним, бомби мають нести справедливість. Я попросився з братами, ліг на підвір'ї, під густим яблуневим гіллям, і безтурботно заснув.

Останні тижні літа минали в безкінечних розмовах про необхідність рішучих дій і добродійну природу системного терору. До наших розмов долучалися друзі-юнкери. Як люди, безпосередньо причетні до військової справи, ми усвідомлювали всю вагомість і значущість наших подальших кроків. Нас це наснажувало. Хоча мене особисто ще й неабияк лякало.

Одного ранку наприкінці серпня мене розбудив старший Духовний. Я відразу зрозумів, що щось сталося - вигляд у нього був нажаханий, говорив із неприхованим відчаєм. Розповів, що цієї ночі молодший Духовний, готуючи вибухівку, підірвався й лишився без обох рук.

- Він надто хвилювався, - плакав Іван, - просто не втримав її, вона вислизнула йому з рук.

Я раптом чітко й детально уявив собі, як це могло статися. Бомби, які вони майстрували, мали хімічний запал. До них допасовувалися скляні трубки з сірчаною кислотою, з прилаштованими до них свинцевими грузилами. Щойно бомба падала чи стикалася з твердою поверхнею, трубки лускалися й кислота займала суміш бертолетової солі з цукром. Усе це призводило спершу до вибуху гримучої ртуті, а затим - і динаміту. Уся небезпека полягала в тому, що скляна трубка могла зламатися будь-де й будь-коли, що й сталося, вочевидь, із молодшим Духовним. Де він міг її майструвати, цю фатальну бомбу? У себе в кімнаті? У комірчині? На піддашші? Я уявив, як він рвучко обертається на якийсь крик чи порух унизу, в помешканні, і громіздка конструкція вислизає йому з рук. Він ще встигає усвідомити, що зараз станеться, і навіть устигає потягнутися вслід руками, аби підхопити бомбу, і навіть підхоплює її, і серце його, що цієї миті було завмерло, робить пробний поштовх, але бомба виявляється слизькою й непокірною, як річкова риба, і знову вибивається йому з рук, і падає на всіяну пташиним послідом і пір'ям дерев'яну долівку, і тут таки вибухає, осліплюючи й оглушуючи його, відриваючи йому обидві кисті, розбризкуючи довкола, ніби коштовні краплі літнього річища, його червону гарячу кров. Я подивився на старшого Духовного й заплакав. Він подивився на мене й теж заплакав.

Життя поза тим тривало, надійшла осінь, почалися заняття. Десь ближче до жовтня розмови про необхідність підіривів поновилися. До нас, юнкерів, приходили якісь невідомі нам представники проводу, закликали готуватися до рішучих дій, радили плекати в собі ненависть до ворога, підказували запасатися терпінням і мужністю. Натякали, що нагода все це виявити може трапитися будь-коли. Так воно, зрештою, і сталося.

Надвечір 29 жовтня надійшов наказ готуватися до виправи. До міста мав прибути міністр освіти – кращої нагоди для нашого системного терору годі було чекати. Зібратися домовилися наступного вечора під стінами кірхи. 30 жовтня, недільного сухого полудня, ми з двома друзями-курсантами отримали дозвіл на виїзд до міста. Повагом дісталися залізничної станції, дочекалися потяга, зайняли місця в напівпорожньому вагоні. У Харкові до нас приєднався Духовний із якимось незнайомим нам робітником залізничних майстерень. Довго стояли під чорним невагомим гіллям, видивлялися довкола, але сутінки були ранні, вечір непроглядний, нічого не було видно. Близько десятої вечора підступили до пам'ятника.

- Тримай, - Духовний сунув мені жмуток якихось аркушів.

- Що це? - не зрозумів я.

- Пояснювальні листівки, - пояснив він. - Ми маємо всім пояснити наш вчинок.

Доки робітник із майстерень припасовував бомбу до холодного постаменту, розійшлися вулицею. Я став під ліхтарем, розгорнув листівки, пробіг рядками. Закидалося Пушкіну, наскільки я зрозумів, передусім підле й брехливе змальовування гетьмана Мазепи. Якихось інших суттєвих претензій не висловлювалося. «Треба, до речі, почитати», - подумав я. І в цей момент рвонуло.

Наступного ранку я офіційно відпросився в керівництва, сказав, що мушу відвідати родину, посилаючись на давню недугу тата, що набувала прогресії, і показуючи своєму безпосередньому командирі порожні конверти з-під маминих листів. Мене відпустили без жодних проблем, і вже за якийсь час я їхав потягом на Харків, розглядаючи за вікном милі серцю передзимові краєвиди Слобожанщини. На мое превелике здивування, місто жило своїм життям, жодних ознак хаосу й громадських занепокоєнь ні на вокзалі, ні дорогою в місто я не помітив. Обережно оминув приміщення театру, вийшов до саду. Пам'ятник стояв. Я здивувався, пригледівся. Довкола бовваніли роззяви, під пам'ятником крутилося трійко жандармів. Якийсь старий голосно й старанно переповідав рядки откровення. Я мимоволі пошепки став за ним повторювати, просто тому, що знав слова. Несподівано з натовпу виринув Духовний, підійшов, мовчки кивнув, руки не простягував, дмухаючи в замерзлі долоні.

- Заряд не спрямований був, - промовив тихо, не опускаючи рук, - пошкодили постамент. Пушкіну нічого. Зате сто десять вибитих вікон, - додав із неприхованим захватом. - Хочеш покажу?

- Хочу, - відповів я, обернувся за ним і побачив її.

Була вона в темному пальті, яке робило її схожою на зимове дерево. Мала смоляне волосся, і очі мала так само чорні. Проте її шкіра була ніжно-бліда, ніби вона щойно прокинулася й ще не призвичаїлася до сонячного проміння. Я пішов просто до неї, цілком ігноруючи здивованого Духовного. Підійшов і познайомився, чого ніколи не робив до того. І ніколи опісля. Звали її Аглая, була вона з лютеранської родини, говорила російською зі смішним акцентом, на мою підкреслену українську перепитала, з якого я села, чим кінцево розбила мое нещасливе серце. На пропозицію провести її до кірхи відповіла рішучою відмовою. Я розвернувся й побрів на вокзал. Усі сто десять вибитих вікон дивилися мені вслід засудливо й вороже.

Дивно, але організаторів вибуху, себто нас, так і не знайшли. Країна безнадійно втяглася в японську кампанію, героїчна смерть за віру, царя й Вітчизну виглядала не такою вже й фантастичною.

Та про смерть думати було зарано. Почалися речі куди цікавіші. Почалася й швидко минула зима, а за нею весна 1905-го. Ми всі вчилися вимовляти слово «революція».

Аглаю я зустрів за два тижні після вибуху, коло кірхи. Зрештою, це не складно – якщо стояти під лютеранською церквою достатньо довго, за якийсь час можна побачити всіх лютеран міста. Вона мене не впізнала. Я їй про себе нагадав. Вона не втішилася нашої зустрічі, хоча поводитися доволі ввічливо й навіть дозволила провести її додому. Утім, про родину розповідати не стала. І про мою не розпитувала. Мабуть, це все складно було назвати любов'ю. Хоча – що тут складного?

У стосунках зі мною Аглая тримала чітку дистанцію. За перший місяць нашого знайомства навіть не поцікавилася, як мене звати. А коли я назвався сам, довго сміялася. Так тривало цілу зиму. І цілу весну. Ми зустрічалися біля кірхи й ішли гуляти містом, що повільно відігрівалося після виснажливої зими. Лютерани мене насторожували, проте я вперто тримався. Аглая так само трималася, ні на мить не втрачаючи пильності. І коли моя прив'язаність до неї поступово стала переходити на відчай, я раптом згадав про маму. Написав їй листа, попросив поради. Мама відповіла несподівано швидко. І невиправдано коротко. Порадила носити тепле взуття й згадати про свого Бога. Я десь так і зробив, і під час наступної зустрічі зайшов за Аглаєю безпосередньо в кірху, побачив її в кутку, проштовхався крізь натовп лютеран і став у неї за спиною. Вона відразу ж мене помітила, проте продовжувала співати. І я теж почав співати. Слів я, щоправда, не знав, проте благодать лютеранського бога відкрилася мені настільки зримо, що я просто підхопив цей величний мотив, який лунав довкола, і вже його не полишав, а він, своєю чергою, не полишав мене. Того дня, прощаючись, Аглая вперше дозволила себе поцілувати.

Що здатна змінити революція? – питав я себе. Революція може змінити країну. Чи можна в такому разі змінити те, що існує виключно у твоїй уяві? За що ми боремося? – питав я себе далі. Хто за нами піде? Революціонери в розчиненому повітрі, країна, якої не існує, ідея, базована на спогадах і віруваннях – кого можна захопити такою метою, хто ляже кістками за ці фантоми? У моєму житті було надто багато сумнівів і недостатньо любові. Сумнівами можна було бодай із кимось поділитися.

– Сумніви – це добре, – сказав мені якимось Духовний. – Сумніви свідчать про те, що наша справа не є для тебе чимось несправжнім, чимось схематичним, на кшталт математики.

– Чи гігієни, – додав я.

– Чи гігієни, – не зрозумів мене він. – Ти сумніваєшся, а отже, віриш. Поглянь на євреїв, – повів він рукою довкола. – Де їхня держава? Де їхній Бог?

– Де? – перепитав я.

– Отут, – приклав він руку собі до серця. – Так що сумнівайся. Але не надто голосно.

Аглая мовчала й не давала мені жодної відповіді. Не уникала мене, але й не робила найменшого кроку назустріч. Лишала мені примарну надію, проте завжди остерігалася не плекати надмірних сподівань. Говорила про своїх батьків, про свою мову, про свого Бога, з яким у нас було надто мало спільного, аби з цього могло постати щось правдиве. Про Бога я погоджувався, а з батьками прагнув поговорити. Літо минало легко й безтурботно. Потім почалася осінь. На передмістях у призахідному сонці палали важкі дерева. Небо було порожнім, наче залізничний вокзал перед

окупацією. Починалися холоди. Новини були печальні. Погода була безнадійною. І тоді в місті почалося повстання.

Згідно з попереднім планом, повстання мало початися саме з заводу «Гельферіх-Саде». Чи варто говорити, що мій брат про подібні плани навіть не здогадувався. Тож коли одного грудневого ранку він підійшов до прохідної, то опинився безпосередньо в зоні ураження – урядові війська вже зранку намагалися захопити заводські цехи, у яких відстрілювалися робітничі дружини. Стрілянина була інтенсивною й безладною, війська підкотили гармати. Робітники палили по всьому, що рухалося. Одним із перших підстрілили мого брата. Куля влучила в ліве око, там і лишилася. Ховали його як героя революції.

Тими ж днями в наших казармах з'явився давній знайомий із залізничних майстерень. Був збуджений, говорив голосно, не боявся бути почутим, себто підслуханим. Повідомив із чиїхось слів, що зволікання в нашому випадку подібне смерті, що залізничники в районі Люботина перекрили рух і потребують допомоги. Постало питання зброї. Захопити її тут, на місці, ніхто не зважувався, тож вирішили просто їхати, аби розібратися на місці. Дісталися Харкова. Далі виникли труднощі – залізничники, виявляється, справді перекрили рух, тож і допомогти їм тепер було не так просто. До Люботина їхали кіньми, прибули туди аж надвечір. Прибули саме вчасно – мітингувальники захопили приміщення станції, телеграф і телефон. Телефон про всяк випадок зіпсували. Нас підвели до керівників заколоту. Мені відразу впав в око такий собі Фінкельштейн, який нібито й стояв обіч, і нібито й мовчав, проте коли вже щось докидав від себе, усі відразу починали діяти. Самі залізничники в розмовах згадували відомого мені студента Хоткевича, який, виявляється, був головою страйкового комітету Харківсько-Миколаївської залізниці, і в цей час делегований був кудись у центр для отримання якихось надзвичайних повноважень. Щось предметніше почути від робітників не випало. Цікаво, подумав я про Хоткевича. Весь світ – театр. Зброї, ясна річ, не було. Нам запропонували лишатися. Ми порадилися й дали згоду. Спали в жандармському відділку, разом із місцевими жандармами. Додому йти ті не хотіли, хоча й на станції лишатися їм було лячно.

Наступного дня, на ранковому мітингу, ухвалили рішення про створення народної міліції. Рішення зустріли схвальними оплесками. Особливо завзято плескали жандарми, яким так чи інакше випало співіснувати в одній кімнаті з міліціонерами. Мітинг із невеликими перервами тривав до вечора. Ранні сутінки спадали на станцію, довкола темніли підозрілі фігури, хтось зі страйкарів побіг додому, хтось лишався ночувати в приміщенні станції чи у вагонах, що стояли віддалік.

Мені від початку здалося, що якоїсь чіткої програми керівництво страйку просто не має. На мітингах переважно скаржилися. Ну чи звинувачували. Або скаржились і звинувачували водночас. Можливо, справа була в місці страйку, можливо, давалася ознака специфіка залізниці, але зовні страйкарі справді нагадували пасажирів, що чекають на важливий потяг, аби вибратися звідси подалі й назавжди. А потяг усе не приходив і їм просто випало сидіти далі в тих-таки прокурених переповнених залах. Якогось дня Фінкельштейн закликав заарештувати жандармів і пристава, відібравши в них зброю. Арештували. Арештовані, слід сказати, не надто й опиралися – дозволили відконвоювати себе до підвальных приміщень, на долю не нарікали. Утім, уже за день, на черговому мітингу, куди їх привели міліціонери, арештовані попросили відпустити їх, віддавши їм їхню зброю. На диво, страйкарі погодилися. Збоку все це нагадувало поділ майна у великій, але дружній родині. Ми з друзями-юнкерами не надто розуміли сенс усього, що відбувається, проте намагалися не втручатися в дискусії ораторів. Мітинг завершився тим, що проголошено було незалежну робітничу Люботинську республіку. Після чого мітинг розійшовся.

Уночі я лежав у жандармській, з головою замотавшись у шинель, аби не так дошкуляло світло електричної лампи й тютюновим дим, який виповнював приміщення, і думав, що, можливо, це і є та республіка робочих людей, про яку нам усім ішлося. Можливо, це й була нагода виїняти її з наших грудей і втілити в довколишній реальності. Разом з усіма цими робітниками депо, з жандармами, з Фінкельштейном, урешті-решт. Звідкись же вона мала взятися – наша республіка? З чогось же її можна було все-таки вибудувати?

З Харкова тим часом надходили тривожні вісті – повстання в місті придушили урядові війська, говорили про велику кількість загиблих і ще більшу – поранених. За пару днів на станції з'явилися солдати. Страйкарі забарикадувалися. Вирішено було почати перемовини. До солдатів вийшов хтось зі страйкому. Солдати сприйняли це як належне, зв'язали перемовника, розвернулися й рушили на Харків.

Наступного ранку, на черговому мітингу, схвильований і здENERвований Фінкельштейн скаржився на підступність влади й звинувачував її в безпринципності. Закликав привести сюди всіх відпущених під розписки жандармів і влаштувати над ними товариський суд. Жандарми почали стягуватися. Були в домашньому, мали не найкращий вигляд. Закінчився суд цілком несподівано – висловившись іще раз на рахунок продажності влади, Фінкельштейн раптом запропонував усіх полонених спалити в трубі паротягобудівельного заводу. Дивно, але його навіть підтримали. Відчувалося, що республіка доживає останні дні.

Десь так воно й сталося. Зваливши на вхідних стрілках паротяги, страйкарі виграли якийсь час, проте ситуація змінилася й слід було чекати на неприємності. З'явилися вони вже наступного дня у вигляді солдатів і козаків з артилерією. Станцію оточили. Несподівано ми всі опинилися в пастці. Включно з жандармами, яких так і не встигли спалити. Я відчував, як територія моєї республіки різко скорочується, підступаючи мені до горла й заважаючи дихати. Цього разу військові вирішили ще більше спростити перемовний процес. О п'ятій вечора почався артилерійський обстріл. Горіли вагони, кричали жінки, розбігалися підлітки. Хтось залишився лежати назавжди на підсмаженому люботинському снігу, хтось намагався пробитися крізь армійські лави й потрапляв просто до рук солдатам, хтось нажахано забивався під лави й підвіконня в приміщенні станції. Ми з ще одним юнкером вже після першого вибуху вискочили з приміщення, пробігли пероном, перекотилися коліями, на яких громадилися товарні вагони, добігли до майстерень, заскочили крізь напівпрочинені двері, вибралися через розвалене вікно, опинилися десь на запасних коліях, поповзом оминули козацький патруль, прослизнули крізь чийсь яблуневий сад, промчали подвір'ям і викотилися на бокову вуличку, освітлену високим вогнем пожежі. Це горіла наша республіка. Усі її тридцять товарних вагонів.

До училища я навіть не повертався – там усі знали, де я перебував останні десять діб. Що я міг їм показати на своє виправдання? Пропалену в кількох місцях юнкерську шинель? Пропахлий порохом одяг? Кілька днів я переховувався на помешканні брата. Потім зрозумів, що саме тут мене передусім і шукатимуть – на квартирі героя революції, що зазнала катастрофічної поразки. Спробував вийти на Духовного. Знайомі переказали, що того немає в місті. Решта друзів і знайомих теж переховувалися. Батькам нічого пояснювати не хотілося. І я пішов до лютеран.

Можливо, того разу вона вперше подивилася на мене уважно, слухаючи й не перебиваючи. А потім сказала: ми маємо піти до моїх батьків, вони все зрозуміють. Я завагався, але вибирати не випадало. Тато її, університетський професор, довго не міг зрозуміти, хто я такий. А зрозумівши, зробив вигляд, що однаково не зрозумів. Добре, подумав я – е

ще мої батьки. Тато не пустив мене до будинку, говорили ми в зимовому саду. Аглая стояла віддалік – чорна й насторожена, мов птах. Тато слухав, гостро дивився з-під лоба, нервово хрускотів довгими, червоними від морозу пальцями. Борода його взялася інеем, тож і слова його здавалися надміру холодними:

- Уже за все те, що ти встиг зробити, відповідати доведеться не переді мною. Відповідати доведеться перед Отцем нашим Небесним.

- Аглая – лютеранка, – попередив я.

- Тим більше, – почервонів тато. – Якому богу сповідатися будеш? У кого проситимеш захисту? Ти відійшов від своєї церкви, ти відійшов від свого батька, ти відійшов від свого народу. Будеш блукати решту свого життя без любові та спокою, без прощення та благословіння.

- Так-так, – погодився я, – не бери собі дружини з чужинців, бо твої діти будуть тобі ворогами. Ти, – сказав татові, – тримаєш нас на морозі, а вона, – кивнув на Аглаю, – можливо, вже чекає на дитину.

- Яку дитину? – не зрозумів він.

- Нашу, – пояснив йому.

Якусь мить тато напружено мовчав. Тоді мовчки розвернувся й пішов до будинку. Нас не запрошував.

За якийсь час ми виїхали до Одеси. Знайомі партійці допомогли нам виправити документи. Наприкінці зими ми опинилися в Румунії.

У Бухаресті нам так чи інакше довелося отиратися в емігрантських колах. Зі Сходу скди постійно прибували учасники революційних виступів. Я відразу ж зазнав знайомства з членами російської соціал-демократичної партії. Саме вони й допомогли мені влаштуватися на завод «Альфа». Робота була важкою, але потрібно було утримувати родину. Восени того ж року в нас народилася донька, яку ми назвали Терезою, на честь святої. На заводі я затоваришував із багатьма земляками. Особливо вирізнявся з-поміж них такий собі Андрій Якович Водка (за паспортом, щоправда, Водченко, проте відгукувався все ж на Водку) – матрос із «Потьомкіна», мій земляк із Нової Водолаги. Був Андрій Якович артилерист-майстером, на момент початку повстання відслужив на флоті сім років і навіть в еміграції поводився підкреслено незалежно, говорячи з усіма лише російською навіть там, де його не розуміли, себто всюди. Почувши від мене одного разу ім'я Ніцше, відразу ж почав дискутувати й не погоджуватися, сказав щось на зразок того, що, мовляв, Заратустра Заратустре рознь и шо, мол, лучше уж читать, браток, нашего пролетарского писателя Горького, старуху Изергиль, браток, – вещь посильнее Фаустагете будет.

- Фаустагете? – перепитав я.

- Фаустагете, – підтвердив Водка.

У цехах «Альфи» на той час загалом працювала публіка непередбачувана – від учорашніх приват-доцентів до бойовиків-есерів. Про Заратустру тут говорили, як про сусіда, який давно не повертає позичене. Поза тим, умови праці були нестерпними, зарплатня – жалюгідною, і ми з Аглаєю ледве зводили кінці з кінцями. Усе це не могло не позначитися на стосунках. До того ж коло моїх знайомих теж не викликало в моєї дружини-лютеранки надмірної симпатії. Якоюсь миті стало зрозуміло, що родина наша просто перечікує важкі часи, а ось чи переcheкає – гарантії ніхто дати не міг, оскільки вони й не думали минати. Навесні дев'ятсот восьмого року Аглая

через спільних знайомих отримала звістку про смерть свого батька. Для неї це стало останньою краплею в її сумнівах і ваганнях. Вона вирішила їхати. Кликнула мене з собою. Говорила, що з підробленими документами в нас не має виникнути проблем, що ніхто нічого не запідозрить, що все обійдеться. Зрозуміло було, що вона просто хоче додому – поближче до своїх лютеран, поближче до свого бога, поближче до нашої дивної Батьківщини, яку кожен із нас вважав своєю. Я не міг її втримати. Але й поїхати з нею теж не наважився.

- Марку, - питала вона, стоячи на залізничному пероні, - що ти хочеш тут знайти? Чим будеш жити? Чому відмовляєшся від найважливішого?

- Найважливіше, - відповідав я, намагаючись утримати в руках клунки з їхніми речами, - аби вас не зсадили просто на кордоні.

- Бога в тебе немає, - утерла вона сльозу.

- Бог помер, - нагадав я.

На що вона зблиснула очима, сухо підтисла уста й сказала:

- Писати нам не потрібно. По-перше, це небезпечно. По-друге, навіть не знаю - що б хотіла від тебе почути. У разі чого, - вона раптом затнулася, подумала, - я тобі сама напишу. Хоча, скоріше за все, ні.

Серце мое обірвалося вантажним ліфтом у чорну шахту.

Утім, у Румунії я теж не затримався. Після масових селянських виступів поліція активно взялася за перевірку політично неблагонадійних осіб. Слід було шукати нового місця. За допомогою тих-таки соціал-демократичних кіл восени дев'ятсот восьмого я перебрався до Італії. Працював сезонним робітником у сільському господарстві, з весни - на виноградниках. Зійшовся з місцевим підпіллям. Італійські революціонери, на відміну від наших, більше цікавилися вином, аніж політикою, і про революцію говорили переважно віршами. Це був дивний час, сповнений віри в суспільні зміни та очікування глобальних потрясінь. Наша потреба правди й жага справедливості вимагали бодай якогось втілення, ми всі шукали нових слів, шукали відповідей на свої питання. Навесні дев'ятсот дев'ятого мені трапив до рук маніфест мільйонера Марінетті, надзвичайно популярний тоді серед італійської молоді. «Найстарші серед нас, - писалося там, - тридцятирічні, за десять років ми повинні виконати своє завдання, доки не прийде нова генерація й не викине нас на смітник». Мені двадцять три, подумав я тоді, за десять років я буду у віці Христа, у якого не вірю. По-перше, ці десять років потрібно прожити. По-друге, прожити їх потрібно так, аби можна було бодай щось згадати про безцільно прожиті роки. Тієї ж таки весни я отримав листа від Аглаї. Писала вона, що писати мені не хотіла, та все ж написала, передусім для того, аби повідомити, що в нас народився хлопчик, що їхала вона від мене вагітною, але говорити мені цього не хотіла, оскільки тут і говорити немає про що. Хлопчика вона назвала Андрієм - на честь мого тата.

Десь у той час, спілкуючись з українськими революціонерами-емігрантами, я дізнався від них адресу інженера Хоткевича, який нині мешкав у Галичині, займаючись літературною та просвітницькою діяльністю. Чомусь мені здалося, що саме цей чоловік, який уже кілька разів траплявся на моєму життєвому шляху, може мені щось підказати. Я зважився й написав йому листа. Невдовзі, як це не дивно, отримав відповідь. Ми почали листуватися. Хоткевич писав, що, на жаль, не відчуває за собою відповідальності скеровувати мене на моєму шляху, зазначав, що умови його побуту не є, на жаль, задовільними, і сказати щось втішне про перспективи нашої ідеї він наразі теж, на жаль, не може. Натомість із радістю

надсилає мені примірники своїх видань із дружніми присвятами. Листування з ним утвердило мене в думці в доцільності й виправданості нашого чину, попри скрутні обставини й непросте становище, у якому ми всі перебували. Є щось поза зримими обрисами нашої мрії, думав я собі, є та мета, яку ми плекаємо в собі, шлифуємо її, відточуємо, з тим, аби в необхідний момент узяти її до рук і стати до рішучого бою. Улітку Італія опливала сонцем і відбивалася в блакитному оці неба. Десь тут, як запевняли мене мої друзі-футуристи, на одному з островів, заточений у кам'яну вежу, писав свої безсмертні твори пролетарський письменник Горький.

Утім, повітря змінювалося, ставало сухішим і тривожнішим, на дотик воно було як мертва шкіра, на смак – як гаряче залізо. Усі, навіть веселі італійські підпільники, говорили, що справа йде до війни. Інженер Хоткевич відписався, що зважається повертатися додому, радив рухатися за ним. Це був останній лист від нього. Я вирішив зважитися бодай у чомусь і перетнув кордон імперії Габсбургів. Оселився я у Львові, з українськими колами контактувати остерігався, знайшов роботу при залізниці, приглядався до нових обставин, до незвичного мені світу, сповненого невідомих мов і підпорядкованого невідомим звичаям. Дев'ятсот тринадцятого року я знову одружився. Про попередній шлюб у виправлених документах згадки не було, тож не довелося нікому нічого пояснювати. Анна, моя дружина, була з бідної єврейської родини. Тато її працював учителем, учив дітей незбагненими єврейськими словами, які мені нагадували назви вимерлих тварин і птахів. Її мама сиділа вдома, опікуючись рештою дітей, точну кількість яких я для себе так і не з'ясував. У нас з Анною були дивні стосунки. Вона ніколи не називала мене на ім'я, так наче боялася повернути до нього чийсь сторонню увагу. Ми загалом майже не говорили, хоча б тому, що й говорити особливо не було про що. Жили в тісній кімнатці, яку я винаймав, крім її батьків, ні з ким не спілкувалися. Швидко одне до одного звикли, хоча розуміли – у разі чого розійдемося теж спокійно. У червні вона сказала, що чекає дитину. А наприкінці липня почалася Велика війна.

Чомусь я подумав, що це і є ті події, на які ми всі очікували, і що внаслідок цих потрясінь ми отримаємо, урешті, те, чого прагнули всі ці роки. Уже наприкінці серпня я опинився в Стрию, де проходило формування українських стрілецьких частин. Усього сформовано було десять сотень по двісті п'ятдесят стрільців, після чого нас перекинули на вишкіл. Так почалася моя війна. Хоча довший час нарікати на обставини не випадало – австріяки не надто нам довіряли, тож замість участі в кривавих позиційних боях ми охороняли карпатські перевали. Та війна брала своє, і наші частини теж мали пройти крізь м'ясорубку артилерійських обстрілів і фронтальних наступів.

Стоячи в караулі чи відігріваючись під час перепочинку, я мучив себе питаннями – чому так сталося? Хто прирік мене блукати світом, міняти міста й перетинати кордони, ділити хліб із незнайомими випадковими блукальцями й спати з жінками, мову яких я не розумів? Хто вигнав мене з мого дому? Батько, який ніколи в мене не вірив, чи Господь Бог, у якого, своєю чергою, не вірив я? І де він є – мій дім? Охоплені ідеєю відвоювати свою Україну, вийняти її зі свого серця й дати їй пророцтва в кривавому повоєнному ґрунті, ми змушені були йти вперед, зі зброєю в руках, чуючи з-поза оборонних укріплень, як наші супротивники говорять тією ж такою мовою, що й ми. Зіштовхнуті в цьому місиві холодною рукою історії, ми виборювали свою республіку робочих людей, зігрівали холодний карпатський сніг своєю теплою кров'ю, вірячи в те, що наші жертви не будуть марними, а з нашого чину постане цілком інший світ – сповнений мужності й справедливості. Що поза тим? Мені було двадцять дев'ять. Я був високий, худий, мав яскраве руде волосся й холодні зелені очі. Десь потойбіч війни виростили мої діти, жили жінки, які мене любили, старіли батьки, які від мене відмовилися. Я теж відмовився від усього, що зі мною мало статися.

Відмовився, і вже мені не випадало стати ані священиком, ані підпрапорщиком, ані естандарт-юнкером, ані підхорунжим. Випадало мені бути біженцем, утікачем, без країни й прапора, з ідеєю в серці, з мукою на душі, з підробленим паспортом у кишені. Попереду було життя. І смерть так само.

У квітні п'ятнадцятого, під час першого ж бою, мене було вбито. Поховали мене в спільній могилі. На сьогодні могила не збереглася.

Юрій Винничук

Історія друга

Андреас

1908–1998

У мене ніколи не було жодних політичних переконань, зате було велике бажання жити, і то жити в гаразді, вільно й весело, наче метелик, це так чудово – жити, щоб жити. Ніколи не пробували? А дарма, тільки таке життя й приносить найбільше задоволення – життя задля життя. Щоправда, це не так просто, бо життя сповнене різноманітних перепон, які доводиться долати, але мені якось поки що це вдається, цим я відрізняюся від свого батька.

Мій батько скидався на перекотиполе, куди його тільки не заносило! От він начебто мав сформовані політичні переконання. Хоча, що я про нього можу судити, якщо ніколи його не бачив? Але судячи з того, що мама про нього оповідала з глибоким смутком, так воно й було – неприкаяний був чоловік, поліг десь у бою з москалями, навіть невідомо, де його поховали. Ні, мені так жити не подобалося, мені баглося все у своєму житті обставити так, аби воно рухалося по колії – рівно, без вибоїн, без перепадів. Я постановив собі, що повинен вибиватися на поверхню будь-що-будь, які б гурагани не бушували над головою.

Моя мати покинула мого батька в Румунії й поїхала до Харкова, де я й народився. Вона потім писала йому, але відповіді не отримала. Коли спалахнула Московсько-українська війна, моя мама, дуже практична й вирозуміла німкеня, вирішила, що якраз настала пора відшукати мого батька. Був 1919 рік. Наша мандрівка на Захід тривала два місяці. З Києва до Львова добиралися ми на возах з пораненими січовими стрільцями. Від них мама нарешті довідалася про долю мого батька, він загинув ще чотири роки тому, ба більше – серед стрільців знайшовся один, що знав його дуже добре, приятелював з ним, і він таки розповів не дуже приємну для матінки

новину: мій тато одружився вдруге. Маму це все сильно пригнітило, мета нашої подорожі раптом укрилася імлюю.

Мені подобалося спілкуватися зі стрільцями, приглядатися до їхньої зброї. А ще я збирав гудзики. Дорогою траплялося, що тифозні й важко поранені стрільці помирали, і коли їх мали ховати – я завше просив, щоб мені дозволили відрізати бодай одного гудзика. І мені дозволяли. До кінця мандрівки в мене назбиралося їх зо три десятки, а якби я побував з ними у Трикутнику смерті, то мав би з тисячу, але то за умови, що я б звідти цілим вийшов. Кажуть, тиф косив там сотнями.

Серед стрільців було й кілька австрійців. Вони не були пораненими, вони просто вирішили повернутися додому, втративши віру в цей Богом проклятий народ, який не здатен змобілізуватися, не здатен стати одним цілим і розсипався на безліч отаманів, пройдисвітів, невдах, гультіпак і відчайдушних героїв. Моя мама з тими офіцерами швидко знайшла спільну мову. Коли ми зупинялися на постій у якихось містечках, то нас розбирали люди по хатах, але моя мама ніколи не ночувала зі мною, бо воліла з тими австрійцями відводити душу в корчмі. Не знаю, коли вона спала. Але принаймні нам була з того користь, бо ті австріяки помогли нам у Львові знайти хату, коли мама цілком справедливо вирішила, що нема сенсу мандрувати далі. В одного з офіцерів жив на Голоскові самотній батько. Офіцер збирався забрати його з собою й продав нам хату за невеликі гроші, які мамі вдалося зберегти.

Отак я потрапив у середовище для мене нове й дивне, бо хлопчаки, з якими мені доводилося бавитися, розмовляли мовою, якої я ні в зуб ногою, а коли перепитував, вони сміялися й обзивали москалем. Як я жив до війни, ліпше не розповідати, це було безконечне намагання впорядкувати своє життя, я хапався за все одразу, але зарібки мені йшли тяжко. Мама працювала в крамниці й усе, що вона могла мені запропонувати, – це бути трагачем.[1 – Трагач – вантажник.] Однак це було не для мене. Мама, щоправда, мала деякі підробітки, бо зникала на нічну працю, а коли приходила заспана до крамниці запізно, пан Шварц її сварив, а потім залишав у себе ще на півгодини після того, як зачинав крамницю. Одного разу я прийшов за мамою і, поки підходив до крамниці, то бачив, що світиться, а як дійшов – раптом світло згасло. Я постояв, постояв і вже, було, намірився йти назад, коли світло засвітилося, а у вікні я побачив маму, як вона зачісує своє довге волосся. Я зрадів і постукав у вікно. Мама мене впустила. Пан Шварц сидів на канапі в шляфроку й мав дуже втішений вигляд, коли ми йшли, він насипав мені цілу жменю цукерок. Але вдома мама сказала, щоб я більше так не робив, бо пан Шварц не зобов'язаний щоразу пригощати мене цукерками.

Зате мені подобалося баярське життя, сповнене романтики й приемних несподіванок, я віддався йому з головою. Мама намагалася мене напоумити, але я її не слухав і постійно потрапляв у різні тарапати,[2 – Тарапати – клопоти.] не раз і в цюпі[3 – Цюпа – тюрма.] доводилося побувати. Одне слово, перебивався я з табаки на тютюн, аж поки не втелюшився в таку історію, що заgrimів до буцегарні надовго. Разом із Левком, давнім моїм кумпем,[4 – Кумпель – приятель.] поцупили ми течку в одного фацета.[5 – Фацет – тут: тип.] Ми тоді добряче хильнули в кнайпі «Під Цапком», а той бамбула теж собі дав за крават і сидів з посоловілими очима. Левко й каже: «Смикнімо йому течку, мо', у ній шось путне е». Тоді я пішов до того гостя ніби прикурити, а Левко потягнув течку, а відтак ми дали драла. У течці ми знайшли іно трохи злотих, посвідчення різні на ім'я Януша Томашевича, радника, ну й повно різних магістратських паперів. Були там навіть військові плани та карта з позначками таємних схронів зброї на випадок війни. Ого, думаю, то нам велика риба попалася! Левко допитувався, що там, але я сказав, що то різна магістратська писанина. А вночі, як Левко заснув, я ту карту з позначками схронів зброї запхав за

образ у куті. Левко жив сам, усе в нього було в порохах, і той образ був заporошений. Виглядало на те, що не скоро туди хтось полізе. Але наступного дня «Nowy Wiek» дає оголошення: хто, мовляв, знайде таку й таку течку, дістане нагороду. «Підемо разом», – каже Левко. «Якого дідька, – я йому. – Ану ж то пастка, чого нам двом світитися, мені одному буде легше відбрехатися, аніж двом. А то знаєш, як буває – розведуть по різних кімнатах і почнуть допитувати, і якщо покази не будуть збігатися, то писки наші будуть прані».

Ну, і я поперся з тою течкою до магістрату. Там мене й скрутили. А коли проглянули течку й не знайшли карти, то почали гамселити. Я стояв на тому, що жодної карти не бачив, що взяв тільки ті злоті і що взагалі читати не вмю, але вірив, що та карта ще мені згодиться. Просидів я майже три роки й ще хтозна, скільки б сидів, але прийшли рускі й почали всі тюрми ревізувати: хто за що сидить. Я тоді відразу скочив з місця і: «Прошу мене до пана начальника, маю відомість державного значення». Повели до якогось пуриця. [6 – Пуриць – велика шишка.] Я й повідомив йому, що належав до підпільної комсомольської ячейки й украв течку в пана Томашевича, і далі розповів про ту карту, яка зараз переховується в мого товариша, теж хороброго комсомольця. Пан начальник похвалив мою пильність і відразу відправив мене в супроводі двох бійців до Левка. Усю дорогу я думав лише про те, аби Левка не було вдома, а як буде, то щоб писка не розкривав, щоб іно лупав своїми баньками. Левко був тупуватий, але вірний. Він сидів у хаті й гнав самогон. Коли побачив мене й красноармейців, налякався так, що ледь самогон не вилляв, але за хвилину опанувався, накрив апарат рядниною і пішов відчиняти двері. Чубарики зайшли, нюхнули й відразу втішилися такій нагоді причаститися. Я сказав їм, що ось це і є мій товариш, вірний комсомолец, борець за краще майбутнє. Левко покліпав баньками, але писка не втворив.

Поки Левко їм наливав і лущив цибулю на закуску, я витягнув з-за образа карту, Левко витріщився й уже хотів було запитати, що то таке, як я його випередив. «Оце, – кажу, – таємний документ, за яким мене послали. Левко його беріг як зіницю ока. За що і вип'ємо». Чубарики пережили по чарці, і я їх випхав за двері. Разом ми повернулися до в'язниці, і я вручив панові начальникові карту, він дуже втішився й хотів мене відправити назад у камеру, але я сказав, що коли нарешті моя віковична мрія здійснилася і я опинився в Советському Союзі, то хотів би від усього серця працювати на Власть Советів.

– І що ти нам можеш запропонувати? – запитав пан начальник.

– Можу вам вистежити самого пана Томашевича.

– Ми його самі вистежимо, – сказав пан начальник. – Отут вони в мене всі, – поляскав долонею по грубій папці.

– Е ні, – похитав я головою, бо я ніколи не здавався. – За адресою ви вже його не знайдете. У мене є знайома дівчина, вона працювала в нього покоївкою. Я знайду її, і пан Томашевич буде у вас на долоні. А в нього таких таємних документів була ціла течка. І треба діяти швидко, поки він через кордон не чкурнув.

– Звідки ти знаєш?

– О-о, у мене свої зв'язки. При нагоді я вам про них розповім. А зараз не можна гаяти часу. Мені досить буде зо два дні, щоб його знайти.

Тоді пан начальник підсунув мені папір і продиктував, що відтепер я працюю на них і запропонував вибрати псевдо. Бо всі мої донесення я буду

підписувати псевдом. Це мені дуже сподобалося. Я відразу відчув себе таємним агентом і сказав, що буду підписуватися «Кубусь Пухатек».

- Што такое «Кубусь Пухатек»? - запитав пан начальник.

- А то такий ведмедик з дитячої книжки. Німецькою він звучить Pu der B?r, а польською Кубусь Пухатек. Я був у дитинстві трохи грубенький, то мама мене так називала. Але, ясна річ, не при людях.

Після того він підписав мое звільнення, наказавши, аби післязавтра я був у нього з самого ранку й доповів. На кримінальників нова влада дивилася крізь пальці, ім фактично нічого страшного не загрожувало, хіба що декого відправляли на Сибір чи в Казахстан. Але мені така перспектива не всміхалася, я широко подякував і повернувся до Левка. Він ніяк не міг второпати, що то все мало означати, я йому сказав, що нам найкраще тікати до німців, бо тут спокою не дадуть. Ми поналивали в гумові грілки самогону, решту закопали на городі й з самого вечора рушили до кордону.

Тих понад двадцять місяців, що ми пробули на німецькій території, проминули нам хутко. Правда, довелося попрацювати на фармі в одного прусака на Мазурах. Повернулися ми до Львова разом з німцями. Людей на вулиці вивалило безліч, цілі тлуми стояли на хідниках, одні усміхалися, інші супилися, але в усіх в очах світилася надія, що так, як, було за руських, уже не повториться.

Але коли я дістався дому, мене чекала велика несподіванка. Маму мою москалі вивезли на Сибір, бо німкеня, а в нашій хаті поселилися якісь Совети. Довелося йти до Левка. Ми відкопали наш самогон, трохи випили й задумалися, як далі жити. І тут Левкові спала на думку спасенна ідея. Він за Польщі працював на продуктової базі, яка належала залізниці. А що, як навідатися туди й потягти, що вдасться? Ми взяли два візки й поплуганилися на ту базу. У місті була розруха, народ всюди намагався щось урвати, борошно так і літало в повітрі з розпоротих лантухів. Але база знаходилася далеко, аж за двірцем, [7 - Двірець - вокзал.] туди тлуми ще не могли так раз-два добратися. Коли ми прийшли, то побачили там самотнього сторожа. Ми його чесно попросили відчинити двері, він відмовився, ми йому запропонували гроші, справжні німецькі марки, він відмовився, тоді Левко дав йому по голові. Потім ми його скрутили, заткали пельку й зачинили в комірці. За одну ніч з 29 на 30 червня нам вдалося перетягнути з бази цілу купу продуктів, везли ми їх, минаючи найлюдяніші вулиці, брали лише те, що могло зберігатися довший час - борошно, крупи, цукор, чай, консерви, цукерки, горілку, цигарки. Над ранок ми вже були просто мертві від втоми. Усе награбоване ми поховали в Левка в пивниці. [8 - Пивниця - тут: погріб.] А що, каже Левко наступного дня, чи не піти нам подивитися, хто там твою хату заіванив? [9 - Заіванити - украсти.] Може, то які комуністи, то ми їх раз-два накопаємо, не?

Пішли ми. На подвір'ї бавився якийсь чорнявий малюк, у його руках була голова дерев'яного коника, мого коника, на якому я так любив гойдатися, а він його поламав і тепер тією головою товче пісок. Навіщо він це робить? Мені захотілося підійти й відібрати в нього голову мого бідного коника, але в цей мент з хати вийшов якийсь старий і спитав, кого ми шукаємо. Я сказав:

- Нікого, а це моя хата.

Старий похитав головою, авжеж, він мені співчуває, але допомогти нічим не може, бо ім цю хату виділили... Його син працював в обласній адміністрації, тепер він уже без роботи, бо німці усіх позвільняли, а тоді він був

поважним чоловіком, дуже поважним, ходив із течкою під пахвою і мав напуцвані мешти, а зараз копає торф десь там за Голоском.

- Мені насрати, - сказав я, - де він копає торф. Але це моя хата. Ви ж євреї, так?

Старий смикнувся і з тривогою глянув на мене.

- Якщо не хочете, аби я на вас доніс, то вимітайтесь. Уже!

- Ми не можемо... - бурмотів старий, і його жилаві руки трусилися. - Куди ми подінемося? Ми хотіли виїхати, але всі вагони забили меблями й усіляким добром офіцери й советські служачі.

- А хіба ваш син не був советський служачий?

- Був. Але євреям казали не панікувати, що їм нічого не загрожує, і ми не влізли до вагону.

- Вас усе одно виселять у гетто, - сказав Левко. - Не вірите?

Ми ж бо знали, як чинили з євреями в Польщі, але старий не повірив. Я б міг, звичайно, зачекати, поки їх виселять, але ж де була певність, що отримаю свою хату назад саме я? Така можливість була надто примарною. Тоді я пішов до комісаріату й вишуканою мовою геноссе Шиллера розповів про підлих грабіжників, які захопили мою хату. Моя мама німкеня, гордо повідомив я, її вивезли на Сибір, а я жертва більшовицького режиму. Чи не можна мені отримати посвідку фольксдойче й виселити з моєї хати червоних пришельців? Кримінальний комісар Герхард Краух наказав вислати вантажівку, мене посадили біля водія, аби я вказував дорогу. Сам він з двома аскарами сіли в авто і їхали за нами. Ті аскари - то були поліцаї, набрані з советських військовополонених, усі вони були не місцеві, бо місцевим німці не довіряли, підозрюючи, що вони можуть увійти в контакт з євреями.

Коли ми прибули на місце, син старого саме припхався з тачкою торфу. Він уже не виглядав поважною людиною, яка носить під пахвою течку, був зарослий і переляканий, очі його часто мргали й сіпалися, він, мабуть, відразу здогадався, що приїхали по їхню душу і стояв з опущеними руками. Кримінальний комісар швидко пояснив що до чого й наказав пакувати речі та кидати на вантажівку. Я уважно стежив за тим, що вони виносять з хати, і коли побачив у руках хлопчика ту саму голову мого розмальованого дерев'яного коника, то миттю шарпнувся й відібрав, хоч він пручався й верещав.

- Ей, ти чо! - гаркнув на мене аскар. - Отдай назад!

- Це мое! - помахав я головою коника у повітрі. - Це моя хата!

- А-а, - махнув рукою поліцай. - Ну, тада...

- Твоя? - засміявся есесівець. - Іди ще знайди п'ять жидівських сімей, і хата буде твоя.

- А ви точно не здурите?

- Слово офіцера, - сміявся він далі й гукав до жидів: - Шнель! Шнель! - А потім обернувся до мене й додав: - Тільки умова: мусять бути з-поза їхньої дільниці. Розумієш? Тих ми й самі маємо в руках.

Я подався на оболонь, де хлопаки грали у копаного м'яча. Там були мої кумплі, з якими ми не одну шибу розбили, файні батяри. Я покликав їх.

- Є справа колійова.[10 - Справа колійова - важлива справа.] Мені треба п'ять жидівських родин.

- Ади-во! Нашо? - спитав Вілюсь.

- Їм вручать квитки на пароплав з Гданська до Палестини.

- А тубі шо з того?

- Половина з того, - засміявся я. - Просто мене попросили зробити добру справу. А хто мене знає, то завше може підтвердити, що я нічого так не люблю, як добрі справи робити.

- Е, я тебе знаю, - покивав пальцем Додьо, - ти іно вмієш робити, шо бігос-кумпоти зі сливками.[11 - Бігос-кумпоти зі сливками робити - крутити комусь голову.]

- Бреше, курва, - сказав Місько. - Жиб я скис, коли не бреше. Не заливай нам ту голодні кавали,[12 - Заливати голодні кавалки - дурити.] а гуляй си купати на Жилізну воду,[13 - Гуляй си купати на Жилізну воду - звичне батярське посилення співбесідника кудись подалі. Залізна вода - популярний басейн в однойменному парку.] о.

- Чого б я мав брехати?

- Бо ти, курва, завше, курва, брехав. Маєш інтерес? Ну-ну...

- Дам кожному по дві бляшанки оселедців.

- То енша справа, знаїш, - кивнув Додьо. - Але шо то дві бляшанки оселедців, коли їх чекає таке щастя? Білет на паруплав, знаїш! Ого! Та то варта го-го! - він навіть задер голову догори і став обдумувати.

- Як собі хочете, - сказав я, - по дві й фертик. Ну, і ше цьмаги[14 - Цьмага - горілка.] хильнемо.

- Но йо, знаїш, - кивнув Додьо, - най буде. Є тутка дві рудини на Гурудничій, знаїш. Приїхали з Росії. Тамка жили наші люди, їх забрали на Сибір, а цих вселили, знаїш. То мені не шкода, не, Міську?

- А вуни шо, курва, винні? - бичився Місько. - Тих би так і так, курва, виселили. То ж були паньствова[15 - Паньствова - державний.] працівники. Може, навіть уже, курва, і не живуть.

- Ходімо, покажеш, - сказав я Додьові.

- І я з вами, - сказав Місько, почувавши каляпітру.[16 - Каляпітра - голова.]

Пішли ми всі разом. Додьо не збрехав, бо я до кожної хати застукав, питаючи пана Квяцінського, а з хати виходили люди, вигляд яких безпомильно свідчив, хто вони. Вілюсь показав ще одну родину на Прокопа, разом вийшло три.

- Худімо ше до Казя, - сказав Додьо. - Він тут усіх знає, бо склив вікна. Але треба купити цьмагу, інакше з него ніц не дубудеш.

Я купив пляшку, й ми пішли до Казя. Казьо лежав у садку й грів пузо. З розчачнугих вікон пахло гороховою зупою і смаженою цибулею.

- Сервус, Казю.

- Сервус, хлупаки! Як ся маєте? - Побачивши горілку, неабияк втішився. - А шо то нині за празник?

- Та маемо троха руботи, знаіш. Тре нам ше дві жидівських рудини. Маюг іх відправити ду Палестини, знаіш.

- А-а, нема прублем.

Ми випили, і він нам повідомив ше дві адреси, а на прощання сказав:

- Та ви, хлупаки, не патичкуйтесі. [17 - Патичкуватися - соромитися, зволікати.] Як тре буде ше, то приходьте. Як маюг змогу іхати, най ідут, бо ту ім жите не буде.

Я склав список жидівських адрес і приніс до комісаріату. Пан Краух сидів за бюрком і проглядав якісь папери.

- О-о, та ти зух! - похвалив він мене, хитаючи головою, потім проглянув список і запитав: - А тут помилки нема? То все справді жиди?

- Щоб мені кишка урвалася, коли брешу. Я до кожної хати застукав і переконався особисто.

- То добре. Можеш поселятися у своїй хаті.

- Але просив би-м якогось папірчика. Ну... документа.

- А ти шельма! Тобі мого слова мало? Та мое слово міцніше за печатку.

- А ще, перепрошую, хотів би папір, що я не хвіст собачий, а справжнісінький фольксдойче.

- То це я з твоіх слів маю засвідчити?

Краух уже хотів мене виштовхати, але я витяг з кишені свої папери, і він переконався, що такечки так - моя матуся чистої води німкеня Лізелотта Аглая фон Кленце, яка вийшла заміж за Марка Попеля й народила мене, Андрія, а насправді Андреаса Попеля.

- Прошу зауважити, що моя матуся ніколи мене не кликала Андрієм, а тільки Андреасом, що можуть засвідчити й сусіди, якщо треба. Тому просив би, щоб і документи ви мені видали саме на ім'я Андреаса Попеля фон Кленце.

Краух витріщився на мене, як на kota, який раптом заговорив людською мовою. Але витяг якийсь бланк, вписав там щось і припечатав, потім на іншому бланку чиркнув зо два рядки, хляпнув печаткою і, плескаючи мене по рамені, сказав:

- Такі, як ти, нам будуть ще потрібні. Не пропадай. А на «фон Кленце» ще заслужити треба.

Одне слово, записав мене «Андреасом Попелем».

Скориставшись прихильністю Крауха, я побігав по впливових людях, знайшов, кому дати в лапу, й дістав дозвіл на відкриття маленької кнайпочки. Та не де-небудь, а таки у своїй хаті на Голоскові. Над дверима я прицвяхував

табличку «Під липою», бо стара гілляста липа росла якраз поруч. Ціни ледь не щодня зростали, прибутки теж, і я найняв помічником Левка. Продукти, які ми перевезли з бази, стали нам у неабиякій пригоді.

Моя хатина стояла на затишній вулиці, яка більше нагадувала сільську, ніж міську. Та й люди тут жили, мов на селі, вони звикли виходити на вулицю в піжамах, халатах, капцях і з папільотками[18 - Папільотки - бігуді.] на голові, у такому хатньому вигляді вони приходили й до мене в кнайпу. Пані Помазан, старшого віку огрядна жінка, завше мала на голові якусь неймовірну зачіску, увінчану великим червоним гребенем, що стирчав, як у півня, хоча пані Помазан - то чиста курка з великим волон, яке щоразу трясеться, коли вона балакає. Від пані Помазан я міг довідатися всі найсвіжіші плітки. Це така маленька вигода, якою обдаровує своїх мешканців львівська околиця. Старий Помазан знався з різниками й міг приволокти сала на шкварки, приносив те сало у своїх штанах, великі пласти оперізуючи довкола пояса. «Знаєте, - казав задоволеним голосом, - як ото почав я тоте сало носити на собі, то крижі перестали боліти. Бо ж воно ще тепле, парує. Хто б подумав, що воно таке помічне. Чи не проти, як я ще з годинку поношу його?» Я не мав нічого проти. Мені не шкода. Мені було тільки шкода, що не можу розширити свою кнайпу. Уміщалося в ній у двох покоях всього вісім столиків і шинквас, а в мене ж завше було людно. Ніби ми там нічого особливого й не готували, була випивка й невибаглива закуска - шкварки зі смальцем, квашені опірки, оселедці, а з гарячого тільки флячки[19 - Флячки - рубці.] і джур.[20 - Джур - страва з квашеного житнього борошна і м'яса.] Але не минали моєї кнайпи навіть поважні німецькі чини, сам пан кримінальний комісар Краух навідувався, щоб поласувати нашими флячками, деколи приводячи й фацетів з гестапо. То вже ясно, що пили і їли вони забездурно.

З часом моєю підприємливою головою почала заволодівати пані Ружанська, котра мешкала в сусідній хаті, що була притулена до моєї стіни в стіну. Ця пишна краля любила красуватися в рожевому шляфроку, [21 - Шляфрок - пеньюар, халат.] який на вітрі прилипав до її повних стегон і персів, а інколи й розхилився там, де треба, щоби блимнути чимось таємним і безсоромним. Її чоловік добував нафту далеко в горах і приїжджав лише раз на місяць, аби засвідчити своє право власності до нудьгуючої свердловини. Як вправний нафтовик, робив це так шпарко, що зойки його дружини розліталися по всенській вулиці. Тоді сусіди усміхнено презиркувалися й кивали головами.

Мене ці зойки неймовірно дратували. Можливо, тому, що Ружанська мені подобалася, і мені самому хотілося б припасти до її щедрих форм. Але я чомусь ніколи не наважувався зачепити її. Ото тільки, що чемно вітався, а одного разу навіть поцілував ручку. Пальчики її пахнули вербеною й мали витончені рожеві нігтики.

- О, сажотрус наш приїхав, - кивала мені пані Помазан, натякаючи на пана Ружанського. - Протре сажу й назад поїде. Не-е, такого життя нехай Бог мені милує. Жиби жінки стільки часу не видіти. Але знаєте, що я си думаю? А я си думаю, що він мусит там когось мати. Хлоп при грошах, то чо би не мав? Тоті жиди вміют і заробити, і файно пожити.

- А він жид? - здивувався я.

- Ясно! Поміняв си фамілію. Був Рожанц, перейшов на католицьку віру й маеш тобі: уже пан Ружанський.

- А його жінка?

- Меля? Полька. Ходить на службу Божу, усі свята справно святкує. Пуредна християнка. Але поласилася на гроші. Шо тут ся дивувати.

Одного разу пан Краух, сидячи в нашій кнайпі, покликав мене до свого столика, налив чарку й запитав:

- Пане Попель, а чи вам нічого не доводилося чути про так званих місцевих патріотів, які зазіхають на спокій рейху?

- На жаль, ні, - розвів я руками.

- Чому ж на жаль?

- Бо тоді б я став вам у пригоді. А я ж знаю, що ви вмієте цінувати відданих людей.

- Так, це правда, - він усміхнувся і, примруживши очі, продовжив: - У вас тут різний люд збирається і, якщо ви не закладатимете вуха вату, то, мабуть, почувете щось цікаве. А тоді не забудьте про мене. Ну й пам'ятайте про нашу спеціальну зацікавленість у жидах. Якщо хтось ще перебуває поза гетто, то пора йому нарешті на землю обітовану.

Я кивнув. З такими, як пан Краух, треба бути обережним. Час був непевний. Німці перли на Схід, але все повільнішими темпами, загрузали в болотах і снігах, потяги везли їхніх поранених назад, і обличчя їхні були далеко не такі бадьорі, як на початках. Хтозна, чим усе це закінчиться. Звісно, якби я дуже хотів, то міг би розповісти дещо панові Крауху. Наприклад, про одного полоненого, який утік з Янівського концтабору й переховувався у Брюховичах у того господаря, що був моїм постійним постачальником хмелю. А без хмелю, самі знаєте, пива не зварить. Ще міг розповісти про єврея, який дістав фальшиві документи, що він українець. Але він був лікарем, жив на нашій вулиці й я до нього не раз звертався. Якщо його досі ніхто не видав, то чого б я мав видавати? Ні, таку людину втрачати було б шкода. І я мовчав.

Але пан Краух був дуже хитрим чоловіком. Він свердлив очима наскрізь, і кожен такий його погляд змушував мене тремтіти. Я боявся, що не втримаюся й бовкну: «Пане Краух, я маю для вас дуже важливу...» Ні-ні, я цього не скажу. Я буду мовчати.

Ночами сняться мені очі пана Крауха. Пекельні очі.

Пізно ввечері я почув стукіт у двері. Відчинив і побачив пана доктора з великою дерев'яною валізою. Він причинив за собою двері, тихим голосом промовив:

- Пане Попель! Я знаю вас, як порядну людину. Тому вирішив звернутися до вас. Чи не міг би я переховати у вас деякі речі?

- Та чому ж! Звісно, могли б.

- На випадок, якщо... знаєте... днями забрали пана Корецького, хоч він і мав документи в порядку... Якщо ми опинимося в гетто, я передам вам вістку, бо, може, ми з цих речей щось будемо потребувати. То ви передасте нам. Добре?

- Звичайно. Обов'язково. Можете на мене покластися.

- Я так і думав.

Він поклав валізу на підлогу й потиснув мені руку. Я запропонував йому випити, але він відмовився, був якийсь дуже знервований. За кілька днів

серед ночі я прокинувся від гуркоту моторів, світло фар шмагонуло по шибках. Я підскочив до вікна, відгорнув фіранку й побачив авто, що стояло біля будинку пана доктора. У його вікнах яскраво світилося, нервово миготіли тіні. За кілька хвилин його разом з дружиною, дітьми й старенькими батьками запакували на вантажівку. Усі вони несли щось у руках – хто валізу, хто торбу чи клунок. Цікаво, чи й золото він прихопив із собою. У нього ж мусило бути золото. Який нині пан доктор без золота? І тут я згадав про ту валізу, що він залишив. Мене залив холодний піт – ото халепа! Що, як у мене її знайдуть?

Я до ранку не міг заснути, прокинувся весь зіпрілий. Урешті таки провалився в якийсь тяжкий кам'яний сон, що Левко мене ледве добудився. І добре, що добудився, бо за хвилю ввалився пан Краух. У кнайпі відвідувачів ще не було, а Левко, побачивши комісара, відразу чкурнув до льоху.

Пан Краух сів до столика й попрохав гальбу пива. Я наточив і подав окрім гальби ще й горілку та оселедці. Він кивнув, аби я сів поруч, надпив пиво, облизав з вуст піну, неквапно запалив цигарку і запитав:

– Чи ви чули, пане Попель, що сталося з доктором Ерліхом?

І знову його очі пронизали мене, як виделка шпроту. Я відчув, як щось усередині в мене провалюється, опадає й розбивається на друзки. А він продовжив:

– З вашим сусідом по вулиці. З тим, що вдавав із себе Климковича.

– То ви хочете сказати, що він жид?

– Аякже! Дивно, що ви про це не знали.

– Але як ми могли знати, якщо він поселився тут недавно. Власне, у жовтні тридцять дев'ятого. Тобто уже за Советів. Тут усі його знали як Климковича.

Пан Краух узяв мене за комір, притягнув до себе й промовив крізь зуби:

– Не треба з тата робити вар'ята? Ясно? Вам прочитати лекцію, за якими ознаками можна відрізнити жида від будь-кого іншого? Вам розповісти про його носяру й клапаті гострі вуха? Мішки під очима? Товсті губи? Згорблену постать? А руду кучеряву пані докторову з горбатим носом бачили? Бачили, я вас питаю?

Він відпустив мого коміра й затагнувся димом, потім видихнув його мені просто в писк. Я закашлявся. Він засміявся. Я мовчав і тремтів усім тілом. Пан Краух налив чарку, перехилив, закусив, навіть не дивлячись на мене, але я відчував, як він мене приковує до себе, як тримає міцно своїми мацаками, що я з місця не годен буду зрушити.

– Пане Попель, – продовжив він уже м'якшим тоном, – лише мое гарне ставлення до вас не дозволяє мені повести розмову з вами не тут, а там. Розумієте? Ви приховали від нас жида, цього свинського пса. Ви знаєте, чим це пахне? Я можу завиграшки розстріляти усю вашу засрану вулицю. Разом з псами, котами і курми.

– Змилюйтеся? – заламав я руки. – Ви не можете в мені сумніватися. Я... я вірний слуга рейху. Все що завгодно. На все я здатен задля його процвітання. Але зрозумійте й ви нас. Доктор поселився тут уже під новим прізвиськом, до нього ходила вся вулиця, і сусідні вулиці. І він лікував

часто за дякую. То, знаєте, нікому й на думку не спадало якось уважніше придивитися до нього... до його вух, до носа... носяри...

Він підвів голову й глянув на мене з презирливою усмішкою. Він мені ані краплі не вірив.

- І ще одна цікава річ, - похитав він головою. - Дуже цікава. Можна навіть сказати, феноменальна річ. Ми в нього в хаті не знайшли нічого цінного. Жодного тобі кульчика, ланцюжка, перстеника, золотого зуба чи бодай срібної ложки. Ви бачили коли-небудь доктора, у якого не було б ані грама золота?

- Н-не знаю. Я з докторами якось не часто спілкувався.

- А я часто. І скажу вам, що це мені не вкладається в голову. І знаєте, що я думаю? Я думаю про те, що він мусив комусь те золото дати на переховування. Логічно?

Я кивнув і відчув, як ще дужче калатає мое серце, а чоло пітніє.

- Жарко, - сказав я, - наллю пива.

Коли я повернувся з двома гальбами, комісар промовив:

- Спробуйте довідатися, чи не переховує хтось на вашій вулиці його речей.

- Чого б він давав їх чужим людям? У нього, може, родина є.

- Нема. Тут нема. Він приїхав із Кракова.

І він знову подивися на мене, примруживши очі. Мене поймав такий страх, що я не знайшов іншого виходу, як розповісти йому про пана Ружанського. Я скільки мав сил з цим борюся, я стримував себе й зціплював зуби, але їх розімкнув страх. Я мусив за всяку ціну повернути до себе довіру пана Крауха, він ще не раз мені стане в пригоді. А що мені Ружанський, якого я бачив лише раз на місяць? Нехай собі іде здоровий до Палестини.

Краух уважно слухав. З його вигляду неможливо було здогадатися, наскільки він задоволений цією новиною.

- А чому ж ви досі мені про це не повідомили? - запитав він.

Я почав брехати, як заведений, вигадавши незнайомця, який учора завітав до кнайпи й цікавився паном Рожанцем, з яким колись працював у Дрогобичі. І був дуже здивований, що той тепер став Ружанським. А більше, мовляв, я того чоловіка не бачив. А ото згадав, що завтра буде якраз субота і Ружанський знову приїде.

- Тільки ж його дружина полька, то ви її тее... - белькотів я.

Краух прискалив око:

- А чого то ти за його дружину переживаєш? Віддалася за жида, то й піде з жидами на... - тут він затнувся й поправився: - До Палестини.

- Пане Краух, я вам признаюся, - я вдав неабияк засоромленого. - Я й пані Ружанська... коли її чоловіка нема вдома...

- А-а, - розреготався він, - то от ти собі яку теплу шпарку знайшов! А тепер убиваєш двох зайців одним махом! Тепер то ви собі пожируєте, не?

Я закивав, дивлячись на нього благальним поглядом, і залопотів.

– Мені ж, самі бачите, потрібна господиня. А ми завше будемо вам раді.

– Ну-у за таку послугу ти мені ще будеш ого-го скільки винен.

Коли він пішов, я знову відчув, як тремчу.

Увечері я витяг з-під ліжка валізу пана доктора, відімкнув і побачив те, чого й сподівався: срібні ложки, виделки, два великі срібні канделябри, кілька хутряних комірив. Ще була дерев'яна скринька, повна золота: монети, намиста, перстені, кульчики. Я завмер і дивився на це щастя, яке мені несподівано впало на голову, й думав, як із ним розпорядитися, бо пан доктор уже ніколи не покине гетто, а вимагати від мене повернути своє добро теж не стане, бо лише гірше собі зробить. Хіба що... хіба що, ідучи на дно, захоче й мене за собою потягнути, аби відімстити, і скаже ім, що передав мені свої скарби. Ого! Тоді вже мене чекає повний гаплик. Але можна й від цього убезпечитися, якщо занести валізу Краухові, перед тим дещо з неї поцупивши, бо так по-правді, то на дідька мені здалися канделябри й срібне начиння разом з тими хутерками? Але тоді й частину золота треба буде віддати, бо, як справедливо зазначив пан комісар, неможливо, аби пан доктор не мав якихось золотих брязкалець.

Усе, що я відібрав для себе, я заховав на стриху за сволоком. Однієї темної ночі, прихопивши валізу й лопату, я проник на безлюдне обійстя пана доктора і в глухому закутку саду викопав яму, куди опустив валізу й присипав її. Кожну лопату землі я старанно притоптував, відтак замаскував дерном, накидав зверху гілляччя й повернувся додому. А наступного дня я вже був з візитом в пана Крауха й розповів, що його думка, висловлена з приводу відсутності золота в хаті пана доктора, весь час мучила, але я собі пригадав, що якось бачив доктора з лопатою в саду. Це було доволі дивно, бо вони завше наймали когось, хто ім плекав сад, і ніколи нікого з них я не бачив з лопатою чи садовими ножицями. І ось мені спало на думку, що певно доктор мусив свої скарби закопати. Комісар подивився на мене відверто захопленими очима.

– Я завжди у вас вірив, пане Попель. Але ми це вже проробили, ми обстежили увесь сад.

Кінець ознакомительного фрагмента.

Текст предоставлен ООО «ЛитРес».

Прочитайте эту книгу целиком, купив полную легальную версию (http://www.litres.ru/pages/biblio_book/?art=23178098&lfrom=362673004) на ЛитРес.

Безопасно оплатить книгу можно банковской картой Visa, MasterCard, Maestro, со счета мобильного телефона, с платежного терминала, в салоне МТС или Связной, через PayPal, WebMoney, Яндекс.Деньги, QIWI Кошелек, бонусными картами или другим удобным Вам способом.

notes

Примечания

1

Трагач - вантажник.

2

Тарапати - клопоти.

3

Цюпа - тюрма.

4

Кумпель - приятель.

5

Фацет - тут: тип.

6

Пуриць - велика шишка.

7

Двірець - вокзал.

8

Пивниця - тут: погріб.

9

Заіванити - украсти.

10

Справа колійова - важлива справа.

11

Бігос-кумпоти зі сливками робити - крутити комусь голову.

12

Заливати голодні кавалки - дурити.

13

Гуляй си купати на Жилізну воду - звичне батярське посилення співбесідника кудись подалі. Залізна вода - популярний басейн в однойменному парку.

14

Цьмага - горілка.

15

Паньство́вий - державний.

16

Каля́пітра - голова.

17

Пати́чкуватися - соромитися, зволікати.

18

Папі́льотки - бігуді.

19

Фля́чки - рубці.

20

Джу́р - страва з квашеного житнього борошна і м'яси́ва.

21

Шля́фрок - пеньо́ар, халат.